

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 66 Ekim 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 66 October 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3568>

MUALLİM NACİ'NİN "ÖMER'İN ÇOCUKLUĞU" ADLI ESERİNDE KÖK DEĞERLER ROOT VALUES IN MUALLİM NACİ'S "ÖMER'İN ÇOCUKLUĞU"

Metin OKTAY*

Öz

Tanzimat dönemi edebiyatçılarından Muallim Naci (1849-1893) şiir, tenkit, tiyatro, tarih, mektup, biyografi, lügat, edebiyat tarihi, okul kitapları, tercüme, hatırat gibi sahalarda eserler kaleme almıştır. "Ömer'in Çocukluğu" yazarın ağırlıklı olarak sekiz yaşına kadar olan hayat hikâyesini içeren hatırat türünde değerli bir eserdir. "Ömer'in Çocukluğu"¹ yazıldığı dönemde müstakil bir kitap olarak basılmamış "Sünbüle (1307/1890)" adlı eserin üçüncü bölümü olarak yayımlanmıştır.

"Ömer'in Çocukluğu", dönemin aile yapısından yetişme tarzına; eğitim sisteminden mahalle mekteplerine; komşuluk ilişkilerinden dostluk anlayışına; çocuk terbiyesinden çocuk psikolojisine dair birçok konuya değinmektedir. Eserin Türk edebiyatında hatıra türünün ilk örneklerinden olmasının yanında belki de üzerinde pek durulmayan yönlerinden biri de bireysel, toplumsal ve kültürel değerleri son derece başarılı bir şekilde işlemiş olmasıdır. Eserde bu değerler bir çocuğun yaşadığı acı tatlı olaylar aracılığıyla okuyucuya yalın, samimi ve akıcı bir dille aktarılır.

Bu çalışmada öğretim programlarında yer alan adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik kök değerleri ekseninde "Ömer'in Çocukluğu"nda işlenen değerlerin taraması yapılarak ve örtüşen değerler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muallim Naci, Ömer'in Çocukluğu, Hatırat, Kök Değerler.

Abstract

Muallim Naci (1849-1893), one of the Tanzimat period literati, has written works in areas such as poetry, criticism, theatre, history, letters, biography, dictionary, history of literature, school books, translation, memorabilia. "Ömer'in Çocukluğu" is a valuable work in the memoir genre, which includes the life story of the author mainly up to the age of eight. "Ömer'in Çocukluğu" was published as the third part of the work called "Sünbüle (1307/1890)", which was not published as a separate book at the time it was written.

"Ömer'in Çocukluğu" sheds light on many issues from the family structure of the period to the way he grew up; from the education system to the neighborhood schools; from the neighborly relations to the understanding of friendship; from child education to child psychology. In addition to being one of the first examples of memorabilia in Turkish literature, perhaps one of the aspects that is not much emphasized is that it has successfully processed individual, social and cultural values. In the work, these values are conveyed to the reader through the bittersweet events experienced by a child in lean, friendly and fluent language.

In this study, we examined the values committed in "Ömer'in Çocukluğu" on the axis of justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and benevolence root values in the educational programs and found overlapping values.

Keywords: Muallim Naci, Ömer'in Çocukluğu, Memorabilia, Root Values.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği ABD.

¹ Muallim Naci. (1307/1890). "Ömer'in Çocukluğu" Sünbüle. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası. Çalışmada yapılan alıntılar bu baskıya aittir.

GİRİŞ

Asıl ismi Ömer olan Muallim Naci 1849 yılında İstanbul'da doğar. Babası saraç Ali Bey, annesi Fatma Hanım'dır. Huzurlu ve mutlu bir aile ortamında yetişir. Altı yaşına geldiğinde Fevziye Mektebi'ne gönderilir. 1857 yılında babasını kaybeder. Bu ölüm küçük Ömer'in hayatında derin izler bırakır. Babasının vasiyeti üzerine bir yıl sonra ailesiyle birlikte dayısının yanına Varna'ya taşınır. Doğup büyüdüğü İstanbul'dan ayrılması Ömer'i etkiler. Burada bir müddet mahalle mektebine devam eder. Tahsilini başarıyla tamamlayan Ömer, 1867 senesinde Varna Rüstiyesi'ne muallim-i sâni olur. Muallim Naci'nin muallimliği bu vazifesinden; Naci'liği ise Giritli Aziz Ali Efendi'nin "Muhayyelât"ında geçen "Kıssa-i Nacibillah ve Şahide" adlı hikâyenin kahramanı olan Naci'den gelir (Hayber-Özbay, 1997, 17). Tuna gazetesine bazı manzum ve mensur yazılar gönderir. Rüstiye'yi denetlemeye gelen mutasarrıf Sait Paşa'nın dikkatini çeker ve onun özel kâatibi olur. 1877'de yılında Paşa'nın Tolcu'da görevlendirilmesi üzerine Tolcu'ya gider. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'a döner. Bursa Yenişehir'de geçici bir süre cinayet mahkemesi kâatipliği yapar. Sait Paşa'nın teftiş göreviyle Anadolu'ya gönderilmesi üzerine Halep, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Trabzon gibi vilayetleri dolaşır. Naci, dokuz ay süren bu görevi Asya seyahati olarak adlandırır (Tarakçı, 1994, 3-47). Bu seyahat sayesinde Anadolu'yu yakından tanıma imkân bulur. 1880'de "Tercüman-Hakikat'te ilk yazıları görülmeye başlanır. Cezayir Bahr-ı Sefid Valiliği'ne atanan Said Paşa, Naci'yi de yanında Mektûbi Kalem Mümeyyizi göreviyle Sakız'a götürür. Said Paşa 9 Mayıs 1882'de Hariciye Nazırlığına getirilince Naci bu kez Mektûbi Kalem Halifeliği'ne atanır. Bu görevde çok durmaz ve istifa eder. 1 Kanûn-i Sâni 1883'ten itibaren "Tercüman-Hakikat'in edebiyat kısmını yönetmeye başlar (Uçman, 1998, 15).

Said Paşa'nın 1883'de Hariciye Nazırlığı üzerine bu sefer, Nezaret'in Mektubi Kalemine atanarak Paşayla birlikte İstanbul'a gelir. İstanbul'a dönüşlerinde Paşa'nın, kendisine verdiği bu görevi beğenmediği için istifa eder. Paşa'nın Berlin Sefareti'ne tayini üzerine beraber gitme teklifini de kabul etmez. 1884'te Ahmet Mithat Efendi'nin kızı Mediha Hanımla evlenir. 1887 yılında Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat öğretmenliğine atanır. 1891'de Ertuğrul Gazi'nin hayatını anlattığı manzumesi II. Abdülhamit tarafından beğenilince "Tarih-nüvis-i Selâtin-i Âl-i Osman" ünvanıyla taltif edilir. Kendisine maaş bağlanır, rütbe ve nişan verilir. Geçim sıkıntısı kalmayınca öğretmenlikten ayrılır. Fatih semti yakınların kiraladığı evde Osmanlı Tarihi çalışmaları yaptığı sırada geçirdiği kalp krizi sonucu 12 Nisan 1893'te vefat eder (Tarakçı, 1994, 75-153).

Muallim Naci, hakkında farklı değerlendirmeler yapılan çok yönlü bir edebiyatçıdır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, yazar için "Kimi canlı bir timsal-i zekâ, zî-ruh bir enmuzec-i dehâ, şair-i müceddid, edib-i müctehid, kütüphâne-i zî-hayat (...) dedi. Kimi edebiyat muallimi değil, ancak lisan muallimi, kimi hem edebiyat, hem lisan muallimi" olduğunu iddia etti. Kimi, onu yalnız şairiyetten, edebiyat muallimliğinden değil, her türlü meziyetten tecrid etti. Hattâ sözüne değil, özüne de taarruz ederek mesayisinden de dem urdu" (2000,1433) şeklindeki tespiti dikkate değerdir. Uçman göre Muallim Naci'nin "eserleri dikkatle incelendiği zaman onun eski edebî zevk ve anlayışın tamamen ortadan kalkması yerine devrin gerektirdiği anlayış doğrultusunda değiştirilmesi düşüncesinde olduğu görülür (1998, 24).

1. Hatırat (Anı) Türü ve "Ömer'in Çocukluğu"

1.1. Hatıra (Anı) Türü

Mehmet Kaplan'ın "ben"de toplanan ve düğümlenen varlığın keşfi" (1998, 135) olarak vasıflandırdığı hatırat, bir kimsenin kendi başından geçen veya tanık olduğu olayları ve durumları anlatan yazılardır. Hatıratlar sadece belli kişilerin serüvenlerini, düşünce ve gözlemlerini dile getirmekle kalmazlar, aynı zamanda o kişilerin yaşadıkları çağların toplumsal durumunu ve özelliklerini de yansıtır. Bu bakımdan anılar, çok kez, okurların birtakım tarihi olayları daha kapsamlı ve canlı olarak öğrenmelerine yardım ederler (Oğuzkan, 2000, 180). Özdemir (1999, 190)'e göre bir insanın başından geçen olay ve olguları bilgilerine, izlenimlerine bağlı olarak anlattığı hatıralar diğer yazı türlerinde de olduğu gibi insanoglunun yaşadıklarını başkalarıyla paylaşma ihtiyacından doğmuştur. Anı, insanın kendisiyle bir tür hesaplaşması, kendini başkalarına kendi dili, kendi kalemiyle tanıtmasıdır. Diğer edebî türlere kıyaslandığında anı türü duygu ve düşünceleri en içten bir şekilde okura aktarıldığı görülmektedir. Anılarda anlatım çoğunlukla iç monolog tekniğiyle okura sunulur (Can, 2014, 107).

"Hatırat"ı türün karşılığı olarak ilk kullanan Muallim Naci, aynı zamanda 1886 yılında yayımladığı "Medrese Hatıraları"yla eserine ilk defa hatıra başlığı veren yazarlardan biridir (Öztürk, 2011, 305). Muallim Naci, hatıratı "hatıra gelen husus, fikir. Hatırda kalmış olan husus, keyfiyet. Cem'i hatırat. Bunlara dair yazılan eserlere de (hatırat) deniliyor" şeklinde tanımlamaktadır (Muallim Naci, 1902, 369).

Anılar genellikle şu sebeplerden dolayı kaleme alınır:

1. Geçmişini bir kez daha yaşamak ve yazma alışkanlığı kazanmak.
2. Anıları unutulmaktan kurtarmak.
3. Yok olup gitmesini göze alamadığımız bir gerçeğe kalıcılık kazandırmak.
4. Anıyı oluşturan olayı, durumu, yerleri, kişileri söz konusu edip, başkalarının bilgisine, yararına sunmak.
5. Kamuoyu önünde aklanmaya çalışmak, pişmanlığı dile getirip içini boşaltmak, günah çıkarmak.
6. Gelecek kuşaklara geçmişten sonuçlar çıkarıp sunmak.
7. Gerektiği zaman bir eleştiride bulunmak.
8. İnsanoğlunun; yaşantılarını, deneyimlerini başkalarıyla paylaşmak gereğini duymak (Demirel, 2011, 243).

1. 2. "Ömer'in Çocukluğu"

İlk baskısı 1307/1890 yılında yayımlanan "Ömer'in Çocukluğu", Muallim Naci'nin müstakil bir eseri olmayıp "Sünbüle" adlı eserinin üçüncü bölümüdür. Bu bölümün iç kapağında her ne kadar "sekiz yaşına kadar" ibaresi bulunsa da kitapta Muallim Naci'nin sonraki yıllarına ait deneyimleri de yer almaktadır. Yazar, kitabın sonunda "Bu hatıraları niçin yazdığımı sorsalar belki de hiç bir cevap vermeye lüzum görmem. Arzu ettim, yazdım. Diyelim ki: Bu da bir nevi çocukluktur" (Muallim Naci, 1890, 222) cümleleriyle anılarını hiçbir gerekçeye dayanmadan sadece arzu ettiği için kaleme aldığını ifade eder.

İsmail Habip Sevük, Tanzimat devri edebiyatının şahsi ve edebî hatıra türünde tek kıymetli eserin, "Ömer'in Çocukluğu" olduğunu söyler. Sevük, eserin tertemiz, en saf, kısa cümleli bir üslupla yazıldığı belirtir (1944, 186). Tanpınar (1988, 610)'a göre "Ömer'in Çocukluğu"nda terbiye ve öğrenme bahsi mühim yer tutar. Mahalle mekteplerindeki dayak için hatta manasını bilmeden hıfza çalışması ve bütün öğretimin bu noktada toplanmış olması için yazdığı şeyler içtimai tenkidin sahasını genişleten şeylerdir. Hakikatte bu küçük eserin en mühim tarafı kendi çocukluğunun arasında bize imparatorluğun o zamana kadar bel kemiği olan dindar ve çalışkan, haysiyetli zümrenin, esnaf sınıfının hayatını vermesidir. Âdeta sanatı ve her türlü özentiyi atmışa benzeyen, külfetsiz, mübalağasız üslubu ona, yan taraftaki bir odaya geçer gibi geçmiş zamanı bulmasında yardım etmiştir. Kitabın o kadar beğenilmesi ve hemen neşrinin senesinde Almancaya² tercüme edilmesi bu sıcaklığındandır.

Eser, Muallim Naci'nin yaşadığı döneme, aile yapısına, yetişme tarzına, eğitim sistemine, mahalle mekteplerine, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerine, çocuk terbiyesine, çocuk ruhuna, çocuk psikolojisine dair birçok ayrıntı barındırmaktadır. Bu ayrıntılar incelendiğinde yazarın eserinde bireysel, toplumsal ve kültürel değerleri bazen yalın bazen de örtülü bir biçimde titizlikle ve ustalıkla işlediği görülmektedir.

2. "Değer" ve "Değerler Eğitimi" Nedir?

"Değer" kavramıyla ilgili olarak Türkçe sözlükte 1. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet. 2. fel. Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey. 3. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü (TDK, 2011, 607) şeklinde tanımlar yapılmaktadır. Kızılçelik ve Erjem (1994, 99)'e göre değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlara denir. Değerler sosyal hayatı şekillendiren, determine eden temel unsurları önemli bir kısmını oluştururlar.

Bu genel tanımların dışında değer konusuyla alakalı olarak psikoloji, sosyal-psikoloji, felsefe ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerin kendilerine has bakış açıları mevcuttur. Psikoloji, değerleri, insan davranışının yol göstericileri olarak kabul ederek onu bir inanç sahası olarak ele alır. Ahlak psikolojisi değerleri, feridin ahlaki davranış sergilemesine kaynaklık teşkil eden inanç hükümleri olarak kabul eder. Felsefe ve ahlak felsefesi, değerlerin inançlardan kaynaklanan sübjektif özelliği dışında objektif bir durumunun olup olamayacağını ve bizim değerli olarak kabul ettiğimiz obje ve konuların, bizatihi kendilerinin değerli olabileceğine yönelik tartışmalara yoğunlaşır. Sosyoloji ise değerleri, sosyal ve kültürel yapının temelini koymaktadır. Zira bireyin değerlerinin önemli bir bölümü toplum tarafından belirlenmekte ve ona sosyal kurumlar tarafından aktarılmaktadır. Bu açıdan sosyologlar insan davranışları üzerindeki etkisinin yanında, toplumdaki değişimleri, çözümleri veya gelişmeleri, çoğu zaman söz konusu süreçlerde etkili olan değerlerin mahiyeti ile açıklamaya çalışmaktadırlar... İnsan psikolojisinin en önemli unsurları

² İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, Mehmed Rüşdi imzasıyla Almanya'dan haftalık Malumat Mecmuasına gönderilen bir makalede "Ömer'in Çocukluğu" adlı eserin bir Alman müsteşrik tarafından Almancaya tercüme edildiğini ve bir büyük milletin lisanına tercüme edilen edebî eserlerimizin ikincisi olduğunu belirtir (2000, 1438).

olan değerler, bireyin motivasyonunu belirleyen, hayata uyumunu sağlayan ve dünyayı manalandırmasına imkân tanıyan izafi hüküm organizasyonlarıdır. İnsanlar dış dünyayı çıplak bir izlenim ve algı ile değil, ya var olan veya sonradan oluşturulmuş değerleri ile ifade ederler. Bu durum insanların algılamalarına bir takım manalar yüklemesinden kaynaklanmaktadır. Belirli değerleri benimseyen insanların çevresini, objeleri ve olayları idrak ediş tarzı farklılaşacaktır (Ersoy, 2018, 357-364).

Bu tanımlamalar ışığında değerlerin özellikleri şu maddelerde sıralanabilir:

1. Değerler arasında kesin bir sınır çizgisi çekmek mümkün değildir.
2. Değerler, birbirinden bağımsız düşünülemez.
3. Değerler, durağan değildir. Değişkenlik özelliği vardır.
4. Değerlerdeki değişim birdenbire değil, zaman içerisinde oluşmaktadır.
5. Değerler, kalıtsal değildir.
6. Değerler, bir sonraki kuşağa sosyal rollerle öğrenilerek aktarılır.
7. Değerler, aileden, yakın çevreden, yazılı ve görsel materyallerden taklit ya da model alma yolu ile öğrenilir.
8. Değerler arasında da bir üstünlük ve öncelik münasebeti vardır.
9. Değerlerin öncelik ve sonralığı kişilere göre değişkenlik gösterebilmektedir (Varol, 2011,9).

Değer, insanı değerli kılan sahip olduğu üstün nitelikler ve sahip olduğu donanımlardır. Sahip olunan değerler bireyin gelecekte kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını, hatta hayatını belirleyecek etkenler olduğu için, bireyin belli başlı değerlerin farkına varması, gerekli değerleri kazanması, yeni değerler benimsemesi; bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları hâline getirerek davranışa dönüştürmesi gerekir. Neredeyse hayat boyu devam eden bu değer kazanma/kazandırma süreçlerine “değerler eğitimi” denilmektedir (Yaman, 2012, 18).

Değerler eğitiminin amacı bütün insanlığın ortaklaşa sahip olduğu evrensel değerlere vurgu yaparak iyi karakter örnekleri sergileyen, ahlaki değerlere sahip, sorumluluk duygusu içinde hareket eden vatandaşlar ortaya çıkarmaktır. Bu bakımdan, değerler eğitimi bireylerde saygı, sevgi, sorumluluk, erdem, cesaret, inanç, azim, adalet ve bireysel disiplin gibi çok önemli ahlaki ve medeni değerleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan değerler eğitiminin uzun vadeli amacı ise toplumda giderek daha büyük bir sorun hâline gelen ahlaki, etik ve akademik konularda yardımcı olmak ve dünyamızın daha güvenilir ve yaşanılabilir hâle gelmesine katkı sağlamaktır (Altan, 2011, 55).

Değer eğitimi, bilginin yanında öğrencinin kişiliğini iyileştirmesini, geliştirmesini ve topluma karşı sorumluluklarını öğrenmesini de kapsar. Her toplum, kendi değerlerini bilen, tanıyan, yaşayan ve yaşatan bireyler yetiştirmek ister. Değer eğitimi sayesinde bireyler, içinde yaşadıkları topluma entegre olmayı, sosyalleşmeyi ve kültürel anlamda aidiyet duygusuna sahip olmayı öğrenirler (Ulusoy ve Aslan, 2014, 7).

3. Edebiyat ve Değerler Eğitimi

Millî, ahlaki ve insani değerlerimizin yetişmekte olan nesillere aktarılması sırasında ilmi çalışma ve yayınların yanında şiir, hikâye, roman, resim, sinema gibi edebiyat ve sanat eserlerinden de faydalanmak gerekir. Hatta edebî ve estetik değer taşıyan eserlerin, hedef alınan kitle üzerinde ilmi metinlere nazaran daha tesirli olduğunu söylemek mümkündür. Mücerret ahlaki fazilet ve kötülükleri kuru, öğretici bir tarzda anlatmak yerine, yaşanan hayatın içinde görülebilen, zihinde tasarlanabilen kişilerin birer vasfı yahut davranışı olarak ustaca tasvir etmek, bilhassa henüz soyut düşüncesi pek fazla gelişmemiş çocuk ve gençler üzerinde daha tesirli olmaktadır.

Eğitim çocuk en geniş ve genel anlamıyla olsun, genç olsun, yaşlı olsun, insanlarda sosyal hayata ve çağa uygun tutum ve davranış değişikliği sağlamaktır. Eğitimin işlevi, topluma sağlıklı bir biçimde uyum yapabilmeleri için insanları etkilemektir. Bu etkileme, geçmişteki sosyal ve ulusal değerleri tanıtır ve benimsetme, bugünün gerçeklerini gösterme ve geleceğe dönük değerler, hünerler kazandırma yoluyla olur. Çağdaş eğitimin amacı, dünü koruyarak yarını güven altına almaktır. Bu durumda eğitimin, geçmişe, bugüne ve geleceğe dönük olmak üzere üç temel yönü var demektir. Kısacası eğitimden beklenen üç esas, dünü tanıtmak, bugünü kavratma ve yarına hazırlamaktır... Edebiyat ve eğitim, insanla insan topluluklarıyla ilgilenip uğraşma bakımından birbirini tamamlayan, birbiriyle yakından ilişkili olan iki alandır. Çünkü edebiyatın da eğitimin de konusu insandır... Edebî eserlerin büyük bir bölümü, insanları çeşitli bakımlardan eğitmek amacıyla yazılmıştır. Türk edebiyatında Yunus Emre birçok şiirini ve Risaletü'n-Nushiyye (Öğüt Kitabı) adlı eserini, Mevlana Mesnevi'sini, Nabi Hayriyye'sini, Namık Kemal tiyatro eserlerinin çoğunu, Ahmet Mithat romanlarını, Tevfik Fikret Haluk'un Defteri ve Şermin adlı eserlerini, Mehmet Akif

Safahat'ını, Hüseyin Rahmi romanlarını ve daha pek çok şair ve yazar, eserlerini hep insanlara nasıl yaşanılması, nelere değer verilmesi gerektiğini öğretmek amacıyla yazmışlardır.

Edebiyat eseri, insanı ve çevresini tanıtır. İnsanın kendisiyle, başkalarıyla, doğal ve toplumsal çevresiyle çatışmalarını yansıtır. Edebî eserler hem bireysel hem de sosyal hayatla ilgili olarak iyiye, güzele, doğruya yönelme ve yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir... edebiyat eserleri insana özgü bazı değer ve niteliklerin yerleşip kökleşmesi, toplumsal yaşamın ve çağın gerektirdiği değerlerin benimsenmesi yolunda önemli roller oynar. Kısacası edebî eserler hem bireysel hayatla, hem de sosyal hayatla ilgili olarak, iyiye, güzele ve doğruya yönelme yolunda, yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir" (Kavcar, 1999, 1-6).

Çocuğun, gencin yazınsal metinlerle kurduğu iletişim, her şeyden önce bir duygu ve düşünce eğitimidir. Bu süreç, bir duyarlık oluşumuna, zenginliğine; kültürel bilinçlenmeye olanak sağlar. Edebiyat, demokratik kültür dokusunu oluşturan davranışların, yaşatılarak, sezinleterek kazandırılmasını sağlayan bir süreçtir. Edebî metinlerin dünyasına girme alışkanlığı edinmiş birey, insanların çok çeşitli duyma, düşünme ve hareket etme örnekleriyle tanışır, kendini başkalarının yerine koyabilir, özdeşim kurma yeteneği oluşturur, insan kişiliğine saygı duyar, hoşgörülülük kazanır, insanların değişik özelliklerde olabileceği gerçeğini anlar. Bu süreç, insanın yeni yaşantılar edinme, kişiliğini değiştirme ve geliştirme sürecidir (Sever, 1998, 4, 5).

4. Öğretim Programlarında Değerler

Öğretim programları, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde ifade edilen "Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları" ile "Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri" esas alınarak hazırlanmıştır. Eğitim ve öğretim programlarıyla sürdürülen tüm çalışmalar; okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim seviyelerinde birbirini tamamlayıcı bir şekilde bir takım amaçlara ulaşmaya yöneliktir. Bu amaçlar arasında "Ortaokulu tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevi değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren, "Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi"nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış bireyler olmalarını sağlamak" ile "Liseyi tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda ve ortaokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle, millî ve manevi değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar olarak yurdumuzun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan, "Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi"nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir mesleğe, yükseköğretime ve hayata hazır bireyler olmalarını sağlamak" (MEB, 2019, 2) önemli bir yer tutmaktadır.

Eğitim sistemimizin temel amacı değerlerimiz ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir. Bilgi, beceri ve davranışlar öğretim programlarıyla kazandırılmaya çalışılırken değerlerimiz ve yetkinlikler bu bilgi, beceri ve davranışların arasındaki bütünlüğü kuran bağlantı ve ufuk işlevi görmektedir. Değerlerimiz toplumumuzun millî ve manevi kaynaklarından damıtılarak dünden bugüne ulaşmış ve yarınlara aktaracağımız öz mirasımızdır. ... Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir. Eğitim sistemi değerleri kazandırma amacı çerçevesindeki işlevini, öğretim programlarını da kapsayan eğitim programıyla yerine getirir. "Eğitim programı"; öğretim programları, öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler, mevzuat gibi eğitim sisteminin tüm unsurları göz önünde bulundurularak oluşturulur. Öğretim programlarında bu anlayışla değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır.

Öğretim programlarında yer alan "kök değerler" şunlardır, Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır. (MEB, 2018, 4-5/MEB, 2019, 3)

5. "Ömer'in Çocukluğu"da Kök Değerler

5.1. Adalet Kök Değeri

Adalet, "1. Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe. 2. Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme 3. Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk" (TDK, 2011, 24) anlamlarına gelmektedir. Adil olma ise "adaletle iş gören, adaletten, doğruluktan ayrılmayan, hakkı yerine getiren, adaletli" (TDK, 2011, 30) şeklinde tanımlanmaktadır. "Ömer'in

Çocukluğu”nda adil olma değeri Ömer’in babası Ali Bey üzerinden verilir. Bu değer eserde örtük şekilde verilir okuyucu tarafından sezilmesi gerektiğini görmekteyiz. Ali Bey, saraç esnafı arasında adil ve dürüstlüğü ile ön plan çıkmıştır. Kendi aralarında kurdukları yardımlaşma teşkilatının sorumluluğunu kendisi istemediği hâlde Ali Bey’e verirler. Muallim Naci, babasına duyulan bu güveni şu sözlerle aktarır,

“Mesleğinde sabit şaibe-i televvünden katiyen berî idi. Onun için herkes kendisini muhterem tutardı. Saraç esnafının itimad-ı küllisini kazanmış olduğundan orta sandığının tevliyetini istemediği hâlde kendisine vermişlerdi. Bu sandıktan her sene bahar mevsiminde esnaf için bir ziyafet-i umumiye tertip eylerdi” (Muallim Naci, 1307, 191).

5. 2. Dostluk Kök Değeri

Dost kelime anlamı olarak “sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi anlaşılabilir kimse” (TDK, 2011, 706) şeklinde tarif edilmektedir. Dostluk ise sevgilerinde samimi insanların menfaatten uzak aralarında kurdukları bağın ismidir. “Ömer’in Çocukluğu”nda dostluğu değeri Ali Bey ekseninde ele alınır. Bir kış günü gece bekçisi mahallede yangın olduğunu haber verir. Yangının olduğu bölgede Ali Bey’in bir dostunun evi bulunmaktadır. Yanan evin dostunun evi olabileceği endişesiyle Ali Bey, hiç düşünmeden eşinin “Çıkmasanız iyi olmaz mı? Baksanıza pencerelere, kafeslere” uyarısını dikkate almayarak acele evden ayrılır. Yazar, bu anısının devamını cümlelerle aktarır,

“Peder sokak kapısını kapadığı sırada, biz valide ile beraber köşe penceresine koştuk. Valide camı açtı. Kafes yekpare kar hâlinde idi. Kafesi tahrik etti. Karın kabası döküldü. Pederin fenerle gitmekte olduğunu gördük. Peder avdet etmedikçe tekrar yatmak olur mu? Aradan ne kadar vakit geçtiğini bilemiyorum. Avdet etti. Karşıladık. Üstü başı kar içinde olduğu gibi bıyıkları da buz tutmuştu. Kendisi o zaman gözüme pek heybetli göründü” (Muallim Naci, 1307, 144,145).

Ali Bey’in Varna’da saraçlık yapan dostu Ömer Ağa’yla olan dostluğundan “Ömer Çocukluğu”nda sitayişle bahsedilir. Bu iki dost birbirlerini görmeden haberleşip birbirlerine hediye gönderirler. Muallim Naci, Varna’da buldukları sırada Ömer Ağa tarafından defalarca ağırlandıklarından da gururla bahseder.

5. 3. Dürüstlük Kök Değeri

Sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan, doğru kimseler dürüst olarak tanımlanır (TDK, 2011, 738, 739). Dürüstlük ise dürüst olma durumudur. Temel değerlerden biri dürüstlük ilk önce ailede kazanılır. Kişilerarası ilişkilerde dürüst olan davranış ve tutumlar sergilemek insani bir erdemdir. Eserde dürüstlük değeri komşularının kızı Cevriye üzerinden verilir. Ömer okuldayken evlerine kendinden yaşça az küçük Cevriye ile annesi gelir. Cevriye, izinsiz olarak Ömer’e ait olan dolabı karıştırır. Dolapta bulunan bir bardağı alıp yanında götürür. Ömer, eve geldiğinde dolapta bardağını bulamaz. Bu arada Cevriye yolda giderken bardağı düşürüp kırmıştır. Durumu fark eden annesi üzülür. Bardağın zararının ödenmesine karar verir. Ertesi gün hemen benzer bir bardak satın alarak Ömer’e getirir (Muallim Naci, 1890, 164,165).

5. 4. Öz Denetim Kök Değeri

Öz denetim, daha önemli bir amaca ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini denetleyip kısıtlaması, otokontrol (TDK, 2011, 1865) biçimde tanımlanmaktadır.

“Ömer’in Çocukluğu”nda öz denetim değeri Ömer’in davranışlarını kontrol etme açısından başarısız olduğu bir anı merkezinde ele alınır. Bu anıda mahalleden arkadaşı Nail annesiyle birlikte Ömerlere misafirlığe gelir. Bir müddet sonra Ömer ile Nail arasında sebepsiz bir tartışma çıkar. Öfkesini kontrol edemeyen Ömer, kızcılık ağacından yapılan bir asa ile Nail’in başına vurur. Asanın indiği yer kanamaya başlar. Anneleri hemen olaya müdahale eder. Bu olaydan ibret aldığı söyleyen Ömer, bir daha bu tür hareketlerde bulunmadığı belirtir (Muallim Naci, 1890, 151,152).

Ömer’in öz denetim ile ilgili bir diğer anısı bahçede üzüm toplarken cereyan eder. Abisi üzümleri olgunlaşan asmaların birine merdiven dayar ve üzerine çıkar. Onu gören Ömer de heveslenerek yavaş yavaş merdivene çıkar. Kontrolünü sağlayamayan Ömer, merdivenin ilk basamaklarından aşağı düşer. Abisinin çağırmasıyla annesi telaş içinde gelir. Ömer’in alnı bir taş parçasına gelmiş ve yarılmıştır. Annesi abisine bir hayli kızar. Ömer’in alnını sarar. Muallim Naci, o yaranın izinin hâlâ sağ kaşının üzerinde görüldüğü ifade eder (Muallim Naci, 1890, 156,157).

Ömer, hatıralarında kendinden bir buçuk iki yaş büyük komşularının kızı Makbule’yle oynadığı oyunlardan keyifle bahseder. Bu hatıralar öz denetim değeriyle ilgili önemli veriler barındırır. Makbule, oyun oynamak için tek başına ara sıra Ömer’in yanına gelir. Ömer ise çağırmasına rağmen annesi olmadan mümkün değil Makbule’nin yanına gitmez. Bir gün Makbule ile oyuna dalan Ömer’i “yabancı yer değil ya? Varsın hemşiresiyle biraz daha oynasın!” diye annesi bırakıp evine gider. Annesinin eve gittiğini öğrenen

Ömer, Makbule ve annesinin ısrarına rağmen bir dakika bile beklemeden eve döner (Muallim Naci, 1890, 159).

Niçin böyle bir davranış sergilediğine yıllar sonta bir açıklama getiren yazar, hâlâ bu özelliğinin değişmediğine işaret eder:

“Demek ki ben ... cüz’i olsun kimseye bâr olmamak istiyormuşum. Benim vücudumdan şikâyet eden bulunmasın! Diyormuşum.

Şimdi de bu hâl bende maaziye mevcuttur. Pek teklifsiz olmadığım bir siddikimün hanesinde misafir olmak istemem” (Muallim Naci, 1890, 161).

5. 5. Sabır Kök Değeri

Sabır “acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi, dayanç. Olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme” (TDK, 2011, 1996) şeklinde tarif edilmektedir.

“Ömer’in Çocukluğu” da sabır değerine Ömer’in abisi Mehmet’in bir anısı bağlamında değinilir. Mehmet’in devam ettiği mektepte Hoca Efendi, acemi çocukların eğitiminde daha ileri seviyede olan çocuklardan yararlanır. Bir müddet sonra bu acemi çocukların, verilen dersi öğrenip öğrenmediğini kontrol eder. Eğer derslerini öğrenmemişlerse Hoca Efendi, öğretmenleri cezalandırır. Mehmet’in de yanına eğitmesi için acemi çocuklar verilir. Mehmet böyle bir eğitim tarzından sonunda usanır. Daha fazla sabredemez ve yaşadıklarını babasına anlatır. Babası da durumu Hoca Efendi’ye aktararak mümkününde bu hizmetten oğlunun affolunmasını rica eder. Hoca Efendi, “- Biz ona kendi istifadesi için şakirt veriyoruz. Şikâyet mi ediyor? Okudukça zihni açılır. Teşekkür etsin!” cevabını verir. Hoca’nın bu cevabını Mehmet, “Ne tuhaf cevap! Yüz elli kere “vav üstün ve” demekle, bigayr-ı hakkın değnek yemekle zihin mi açılmış?” diyerek eleştirir (Muallim Naci, 1890, 173, 174).

5. 6. Saygı Kök Değeri

Saygı, “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram; başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu” (TDK, 2011, 2047) olarak tanımlanmaktadır.

5. 6. 1. Büyüklere saygı

Ömer, mahalledeki arkadaşlarıyla ellerinde birer fıskiye ile çeşme başında oynarlarken yanlarına bir ihtiyar adam gelir. Haşarı çocuklarından biri ihtiyar adamı elindeki fıskiye ile ıslatır. Sinirlenen adam yerden aldığı taşları gelişigüzel çocuklara fırlatır. Ömer topuğundan, diğer bir çocuk ise belinden yararlanır. Ömer ve arkadaşları ihtiyar adama karşılık vermezler. Onlar bu duruma sebep olan haşarı çocuğun üzerine su yağdırırlar. Sırılsıklam olan çocuk evine kaçmak mecburiyetinde kalır.

Bu hatırayla Muallim Naci, yaşlılara, büyüklere saygı gösterilmesi gerektiğini haşarı çocuk üzerinden anlatır. Çocuğun ihtiyar adama saygısızlığını tasvip etmez. “El-cezâ’u min cinsi’l-amel” diyerek haşarı çocuğu kendilerince cezalandırırlar (Muallim Naci, 1890, 198-200).

5. 6. 2. Dinî Değerlere Saygı

“Ömer’in Çocukluğu”nda Kur’an-ı Kerim, namaz, ramazan, kurban gibi İslami değerlere samimi bir şekilde yer veren Muallim Naci, çocukluk çağındaki dinî tecrübe ve pratiklere duyduğu özleyişi içten bir dille anlatır. Babası, Ömer’e bazı günler Kur’an-ı Kerim okutur. Yazar, babasıyla arasında geçen Kur’an-ı Kerim okuma anısını şu şekilde anlatır:

“Ara sıra beni peder de okuturdu. Bir gece,

- Mushaf-ı Şerif’i al da buraya getir, dedi.

Aldım. Öpüp başıma koyduktan sonra mahfazasından çıkardım, yanına götürdüm. Kendisi de kemal-i tazim ile aldı, öptü, başına koydu.

- Dersini bul.

... Açtım, buldum. Dersim “Sure-i Tarık” imiş.

- Oku Ömer'im, dedi.

Taavvuz ve besmeleden sonra, sure-i şerifenin evvelinden heceleyerek bir iki kelime okudum. Pekiyi okuyamıyordum. Kendisi ağır ağır okumağa başladı. Ben de onunla hem-zaban oldum. ...

Galiba dersim o kadarmış... Öpüp başıma koymak resm-i tebcilini icradan sonra Mushaf’ı tekrar mahfazasına vaz ile yerine götürdüm” (Muallim Naci, 1890, 189-191).

Bu hatıradada babasının ve Ömer'in Kur'anı Kerim'e olan saygı ve hürmetleri yalın bir hâlde görülür. Yerinden alırken ve yerine koyarken öpüp alınlarına koymaları Kur'an-ı Kerim'e karşı olan sevgi ve saygılarının en bariz göstergesidir.

Muallim Naci, çocukluk hatıralarında dinî bir vecibe niyetiyle yapılan batıl inanç ve hurafelere de değinir. Bu hatıralarından birinde akrabası olan kadınlar Merkez Efendi Hazretleri'ni ziyarete gittiklerinde Ömer'i de yanlarında götürürler. Burada Merkez Efendi'nin çilehanesi addolunan meşhur kuyuya inmek âdetmiş. Ömer'in yanındaki kadınlar da bu kuyuya inmeye karar verirler. Zenci bir kadının rehberliğinde dualar okuyarak kuyunun dibine varırlar. Kuyunun dibi dilekleri kabul olsun diye kadınların attıkları küçük taşlarla doludur. Ömer "Biraz dua ettikten sonra döndük. Bu defa ben zenciye'nin ardından ayrılmadım. Selametle çıktık. Garip haller!" (Muallim Naci, 1890, 206, 207) diyerek gördükleri karşısındaki şaşkınlığını gizleyemez.

5. 6. 3. Din Büyüklerine Saygı

Ömer, babasının şeyhler ve dervişlerle görüştüğünü, zaman geçirdiğini ama belli bir tarikata intisap etmediğini söyler. Kendisinin de bir tarikata intisap etmemek hususunda babasını örnek aldığını vurgular. Bununla birlikte din büyüklerine ve onların gösterdiği doğru yollara saygı gösterdiğini de söylemeyi ihmal etmez. Zaman içerisinde Mesnevi-i Şerif'in gönlünü cezbediğini, Mevlevileri sevdiğini, âşıkların emiri Mevlana Celalettin Hazretlerine gönülden bağlandığı, manevi birliğe göre Mevlana'yı sevmenin evliyaların hepsinin sevmek demek anlamına geldiğini belirtir:

"Mesnevi-i Şerif okuduk. Gönlümüzü cezbedti. En ziyade Mevlevileri sevdik. Binaenaleyh en ziyade emirü'l-âşıkîn Mevlana Celalettin Hazretlerine intisab-ı kalbi peyda eyledik. İttihad-ı maneviye nazaran Hazret-i Mevlana'yı sevmek, kaffe-i evliyayı sevmek demek olduğundan eminiz" (Muallim Naci, 1890, 192-193).

5. 6. 4. Komşuluk Hakkına Saygı

Komşu "Konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad, sınır ortaklığı bulunan mücavir. Komşuluk ise komşu olma durumu, komşularla olan ilişki" (TDK, 2011, 1469) biçiminde tanımlanmıştır. "Ömer'in Çocukluğu"nda komşuya saygı, komşu hakkı ve komşuluk ilişkileri üzerinde sıkça durulur. Ömer, Makbule, Cevriye, Nail gibi komşu ve mahalle çocuklarıyla arkadaşır. Annesinin komşu kadınlarla samimi bir yakınlığı vardır. Babası Ali Bey, toptan aldığı pirinç, yağ gibi şeyleri komşularına ayıp olmasın diye evine akşamüzeri karanlıkta getirecek kadar ince düşüncelidir. (Muallim Naci, 1890, 143). Ayrıca dükkân komşularıyla da saygı ve sevgi çerçevesinde iyi geçinmektedir.

5. 7. Sevgi Kök Değeri

Türkçe sözlükte sevgi, "insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu" (TDK, 2011, 2081) olarak tanımlanmaktadır. "Ömer'in Çocukluğu"da birçok unsura karşı duyulan farklı sevgiler yer almaktadır. Sevgi değeri aile bireylerine duyulan sevgi, okula ve eğitime karşı duyulan sevgi, doğa ve hayvanlara karşı duyulan sevgi gibi alt başlıklar hâlinde ele alınabilir,

5. 7. 1. Aile Sevgisi

Aile, evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik/aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümüdür. Anne ve baba, çekirdek ailenin iki temel direğidir. Çocuğun kişilik yapısı aile içinde şekillenir. Muallim Naci, dinî ve millî değerlere önem veren bir ailenin yanında yetişir. Babası, annesi ve abisi ile birlikte mesut, huzurlu bir ortamda yaşar. Kendisi "O küçük ev, bir büyük saadethane hâlinindedir. Orada insan hakikaten mesut olur (Muallim Naci, 1890, 143) der.

Ömer, babasının kazancının bir iki ev daha idare edebilecek seviyede olduğu hâlde daha büyük bir ev almak, hizmetçi tutmak, halayık almak gibi fikirlerinin olmadığını söyler. Anılarında babasının özellikle "Bu evi kendim yaptırıp, severim. Kalabalığımız yok. Bize kifayet edip gidiyor. Dükkân da kendi malmız. Çalışıp kazanıyoruz. Güzel güzel geçiniyoruz. Cenab-ı Hakk'a şükredelim. Bize verdiği nimetlerin kadrini bilelim. İçimizde yabancı bulunmasın. Hizmetçi, halayık derdi çekilmez. Kendi işinizi kendiniz görün. Allah yardım eder. Merak etmeyin, hizmetçili, halayıklı evlerde bu saadet bulunmaz" (Muallim Naci, 1890, 142) sözlerine yer vererek aile birliğinin ve bütünlüğünün ipuçlarını okuyucularla paylaşır.

5. 7. 2. Baba Sevgisi

Babasının kırk altı yaşında öldüğünde kendisinin tahminen sekiz yaşında olduğu belirten Naci, babasından övgü dolu sözlerle bahseder. Terbiyeli bir İslam ehl-i beyti içinde yetişen babasının yüreğinin aile sevgisiyle dolu olduğu ifade eder. Kimseye fenalık etmeyen babası pek çok kimselere iyilik etmiştir. Ömer, babasına hayrandır. Ona göre babası sahip olduğu özellikleri itibarıyla ideal bir insandır.

“Ahlakına dair de birkaç söz söyleyeyim. Terbiyeli bir İslam ehl-i beyti içinde yetişmiş, hüsnü'l-hulka bir adamın kalb-i hissiyatı nasıl olur? Pederin kalb-i hissiyatı da işte öyledir. Kimseye fenalık etmemiştir. Fakat pek çok kimselere iyilik etmiştir. Doğruluk, mertlik, kendisine pederi Ahmet Ağa'dan mevrustur. ... Dünyada kimseye muhtaç olmamak kadar bahtiyarlık olamayacağına kani olduğundan, işleriyle meşgul olmayı pek sever” (Muallim Naci, 1890, 140, 141).

Ömer, babasının ölümünden çok etkilenir. Babasının tabutunu görünce şimdiye kadar öyle fâci bir manzaraya şahit olmadığını ifade eder. Tabutun gözünün önünden gitmediğini belirten Ömer, sürekli ağladığını söyler (Muallim Naci, 1890, 214).

5. 7. 3. Anne Sevgisi

Ömer'in annesi evine, kocasına ve çocuklarına bağlı, dinî hassasiyetleri olan bir kadındır. Mevlevî olan annesi için Ömer “biz ümmetin usatından isek o salihatındandır. Cenab-ı Hak, sıdk u safadan bir gönül terkip etmiş de ona ihsan buyurmuş” (Muallim Naci, 1890, 195) der.

5. 7. 4. Kardeş Sevgisi

Ömer'in kendisinden on yaş büyük Mehmet adında bir abisi vardır. Aralarındaki abi kardeş ilişkisi kuvvetlidir. Mehmet Ömer'i sevip korurken, Ömer de abisine saygıda kusur etmez. Abisinin kendisini ziyadece taltif ettiğini, söyleşip, gülüşüklerini belirten Ömer, abisiyle bazen güreştiklerini de dile getirir. Muallim Naci, anılarında özellikle okuyup yazması hususunda abisinden pek çok yardım gördüğünü, abisinin parmaklarını özenle düzelttiğini, kalemi nasıl tutması gerektiğini güzel güzel tarif ettiğini söyler. Yazar ayrıca mektepte öğretilmeyen Türkçeyi de abisi sayesinde öğrendiğini ifade eder:

“Birader bana okuyup yazmak cihetlerince pek çok muavenette bulundu. Uhuvvete bir de hakk-ı ta'lim ilave eyledi. Parmaklarımı ihtimam ile düzeltir, kalem nasıl tutulmak lazım geleceğini güzel güzel tarif ederdi. (Muallim Naci, 1890, 185).

5. 7. 5. Amca Sevgisi

Ömer'in Bursa'da yaşayan bir amcası vardır. İstanbul'a geldiğinde kardeşi Ali Bey'in evinde misafir kalır. Ömer, kendisine hediyeler getiren amcasını çok sever (Muallim Naci, 1890, 146).

5. 7. 6. Hayvan Sevgisi

Muallim Naci “Ömer'in Çocukluğu”nda hayvan sevgisine geniş yer ayırır. Ömer, kafeste ispinoz kuşu beslemektedir. Bir sabah uyandığında kuşun öldüğünü görür. Üzüntü içinde kuşu kendi elleriyle bahçeye defneder. Ömer'in sevgiyle beslediği bir diğer hayvan dayısının Varna'dan gönderdiği oğlaktır. Yazar, o şirin hayvancığın kendisine nice günler arkadaş olduğunu hasretle yâd eder.

Ömer, babasının her sene bir yahut iki kuzu aldığını, bunları, biraderle kendilerine alıştırdıklarını, gezdirdiklerini anlatır. Bahçenin bir köşesindeki kümeste ise Varna'dan gelmiş yahut babası tarafından alınmış hindi, tavuk ve ördek beslemektedir.

Ömer'in Fındık namında kuyruğu, kulakları kesik, karalı beyazlı boynu kırmızı kurdeleli çok sevdiği bir de kedisi vardır.

5. 8. Sorumluluk Kök Değeri

Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet (TDK, 2011, 2142) anlamlarına gelen sorumluluk, her bireyin taşıması gereken önemli bir değerdir. Nitelikli bir birey öncelikle kendine, çevresine, vatanına, ailesine karşı sorumlu olmalıdır.

“Ömer'in Çocukluğu”nda sorumluluk değeri öncelikle Ali Bey'in ailesine karşı olan tutum ve davranışlarında görülür. “Yüreği aile muhabbetiyle meşhun” olan Ali Bey, “Saraçhanebaşı'nda ufak bir dükkâna maliktir. Dünyada kimseye muhtaç olmayı büyük bahtiyarlık saydığından işleriyle meşgul olmayı çok sever. Sabahleyin erkenden dükkânına gider. Akşamüstü doğruca evine gelir. Evine o kadar güzel bakar ki bu bilen aileler gıpta ederler. 'Keşke bizim de öyle bir babamız olsa.' Diyen aileler bile bulunur. Her şeyin en kalitelisini, evine her türlü ihtiyacın en iyisini, çocukların arzu edebileceğimiz yemişlerin en güzelini alır (Muallim Naci, 1890, 141, 142).

Eserde sorumluluk değeri sorumsuzlukla sonuçlanan bir başka anı örneğiyle okuyucuyla paylaşılır. Bu anıda Ömer, babasının akrabalarından bir kadın tarafından yatılı misafirlığe götürülmek istenir. Ömer gezmeye gideceği için sevinirken annesi ilk önce “- Pederinden izinsiz nasıl olur?” diye göndermek istemez. Kadının ısrarlı tutumu karşısında istek gönülsüzce kabul eder. Kadın yanında iki çocuğu bir de Ömer'le birlikte misafirlığe gider. Bir iki günlük misafirlik bitiminde alveriş için çarşıya çıkarlar. Ömer bir dükkânın önünde gördüğü çağla bademinden almak ister. Ne var ki çağlayı alıp parasını verinceye kadar yanındakiler bir hayli ilerleyip gözden kaybolur. Ömer korku ve şaşkınlık içinde bilmediği sokaklarda bilinçsizce

koşmaya başlar. Bir zaman sonra girdiği dar bir sokakta tesadüfen kaybettiği yakınlarını bulur. Bu sıra da Ömer'in kaybolduğunu ailesi de duymuş ve korku dolu anlar yaşamıştır. Ömer'in bu anısında misafirliğe götürülmek için kendilerine emanet edilen bir çocuğun sorumluluğunu üstlenen bir ailenin çocuğu kaybetmek suretiyle sorumluluklarını yerine getirmeyişleri tenkit edilir.

5. 9. Vatanserverlik Kök Değeri

Vatanserver, vatanını, milletini, bayrağını, dilini büyük bir tutku ile seven ve onlar için her türlü fedakârlıkta bulunan kişidir. Vatanserverlik, insana aidiyet ve sahiplenme hissi vermesinin yanında toplumsal birlik ve beraberliği desteklemesi açısından da önemlidir.

5. 9. 1. Türkçe Bilinci

"Ömer'in Çocukluğu"da, Muallim Naci, çocukluk yıllarında ilkokul müfredatında Türkçe dersinin olmadığını, Arap alfabesine dayalı ezberci bir anlayışla eğitim öğretimin yapıldığını belirtmektedir. "Türkçeyi "sevgili"³ olarak nitelendiren Naci, lisan sevgisinin her kavim için doğuştan olduğunu ifade eder. İnsan terbiyesi için vasıtanın tahsil, tahsilin vasıtasının da millî dil olduğunu söyler. Naci, millî dille, duygu ve düşüncelerin açık bir şekilde ifade edilmesini, 'tekellüf'ten uzak kalınmasını ister. Bir yazının sade ve külfetsiz oluşuyla beraber 'şive-i lisana' da uygun olması gerektiğini düşünür." (Tarakçı, 1994, 312, 313). Ana dile bu derece önem veren Muallim Naci ancak abisi Mehmet'in sayesinde Türkçe okumayı öğrendiğini vurgular:

"Mektebimizde bizim gibi çocuklara katiyen Türkçe ders verilmezdi. Kuran-ı Kerim'i hatmetmiş olduğum hâlde mektepte Türkçe bir kelime bile okumamıştım! Hâlbuki birader bana evde "İlm-i hal" ve "Birgivi Risalesi" okuturdu. Bir parça Türkçe okumaya o sayede alışmıştım" (Muallim Naci, 1890, 181-186).

5. 9. 2. Okul Bilinci

Muallim Naci, "Ömer'in Çocukluğu"nda okul, öğrenci, öğretmen ve aile ekseninde dönemin eğitim yapısıyla ilgili hatıralarına da geniş bir biçimde yer verir. Ömer'in okula ve okumaya karşı özel bir sevgisi vardır. Hatıralarında bu sevgiyi işlemekten ziyade okullardaki yanlış eğitim anlayışı üzerinde durur. Özellikle dayak ve falakaya dayalı ceza mantığını mizahi bir dille eleştirir. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen çocukluk döneminde mektepte maruz kaldığı falaka ve kötü muameleyi unutamaz.

Kalfası tarafından mektebe götürülen Ömer, boynundaki süslü cüz kesesine baktıkça sevinmektedir. Bununla birlikte mektepteki hocası gözünün önüne geldikçe keyfi kaçır. Özellikle Hoca Efendi'nin önünde ileriye doğru uzatılmış olan iki üç arşın uzunluğundaki sopalar ve başı ucunda asılı olan kayışlı falakalardan korkar. Muallim Naci, bu falaka hadisesini "Vurduğu yerde gül bittiğini görmedim. Fakat hiç şüphe etmem ki hicap ve ıstıraptan çehrem gülgün olmuştur" (Muallim Naci, 1890, 167,168) sözleriyle alaycı bir dille eleştirir.

Korkudan mektebe gitmeyen Ömer'in hâlini annesi, babasına anlatır. Durumun ehemmiyetini kavrayan babası duyarlı bir veli anlayışıyla Ömer'i kendisi mektebe götürmeye karar verir. Ömer, babasının mektebe götürüp falakaya mı yatıracağını yoksa kendisinin mi dövceğini bilmediği için endişelenir. Bilinçli bir baba olan Ali Bey "Korkma oğlum! Ben seni dövdürmem" diyerek Ömer'in endişesini giderir. Mektep Hocasıyla bir müddet konuştuktan sonra babasının gitmesi Ömer'in tedirginliği tekrar artırır. Muallim Naci, o anki hissiyatını şu cümlelerle aktarır:

"Pederin evvelce ettiği vaat ile Hoca Efendi'nin o zamana kadar görmediğim tebessümünden teselli bulmakla beraber pek de emin olamamakta idim.

Peder biraz oturduktan sonra kalktı, gitti. Bende korku teceddüt etti. Artık Hoca Efendi'ye doğru bakamıyordum. Hele o müthiş günü selamete geçirdim. Akşamüstü eve büyük bir sevinçle avdet ettim" (Muallim Naci, 1890, 171).

Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen yazar mektebin önünden geçtikçe dayak ve falaka kâbusunu hatırladığını, teessürünün tazelenişini hüzünlü bir dille anlatır:

"Şimdi mektebin önünden geçtikçe teessürüm tazelenir. O sopalar, o falakalar ne idi?" (Muallim Naci, 1890, 172).

Abisi Mehmet'e göre Ömer, mektebin iyi zamanına rast gelmiş. "Ben orada neler çektim! Sen yine ehven zamanına rast geldin. Şükret kardeşim" diyerek Ömer'i teselli eder. Mehmet'in Ömer'e anlattıkları o dönemdeki eğitim anlayışını ortaya koyması bakımından oldukça manidardır. Hocası, Mehmet'e mektepteki

³ Yegâne sevgilimizdir lisân-i Osmânî
Lisân muhabbeti her kavim için cibillidir
Medâr-i terbiyet insan için ta'allümdür
Ta'allümün da medârî lisân-ı millîdir (Hayber-Özbyay, 1997, 294)

acemi çocuklara derslerini öğretmesi için görev verir. İstemeyerek yaptığı bu görev yüzünden Mehmet dayak yeme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır:

“Dersini öğrenmek ihtimali olmayan öyle bir çocukla Hoca Efendi’nin huzuruna gitmek tehlikelidir.

- Niçin öğrenmedin?

Diye onu dövmez.

- Niçin öğretmedin?

Diye seni döver. Çocuğun dersi de ne? Bir yahut iki kelime. Mesela “ve cealnâ” elinde cüz de yok. Yalnız bir yaprak var. Onun da birkaç yeri yırtık. “Ve cealnâ”nın iki tarafına balmumu yapıştırılmış. Bir ağzıdan,

- Vav üstün ve. Cim üstün ce. Kaç kere tekrar eder! Bir de çocuğa:

- Yalnız sen oku bakalım!

dersin. Başlar:

Vav üstün ve.

İşte o kadar. Alt tarafı yok. Bazı kere onu da unuttur” (Muallim Naci, 1890, 171, 172).

Ömer, abisine “Hoca Efendi bunun için seni hiç dövdü mü ağabey? Diye sorunca Mehmet sözüne şöyle devam eder:

- Kaç kere! Huzuruna öyle şakirt götürmenin usulü vardır. Gidince şakirt oturur. Cüzünü yahut yaprağını Hoca Efendi’nin önündeki sıranın üzerine kor. Kalfa da onun yanı başına gayet tetik bir surette diz çöker. Çünkü şakirt yanıldıkça mutlaka değnek kalfanın omuzuna iner. Dediğim gibi gayet tetik durmalı. Hemen değnek inerken fırlayıp kaçmalı. Başka türlü hiç kurtuluş yoktur. Kaçarken insanın ayakları oraya uzatılmış olan sopalara ilişirse tekerlenmek de vardır. O vakit değnek omuza değil, sırtına iner (Muallim Naci, 1890, 171, 172).

Mehmet, mektepteki bu zihniyeti “Bu nasıl şey Allah aşkına! Biz buraya okumaya mı geliyoruz, yoksa dayak yemeye mi? Yarabbi sen bilirsin!” diyerek tenkit eder.

5. 9. 3. Kitap Okuma Bilinci

Hariciye Nazırı Said Paşa’nın yanında Diyarbakır gezisi sırasında çantasında sürekli olarak mum, kibrit ve kitap bulundurduğunu söyleyen Naci, karanlıkta kalmaktan nefret ettiğini, kitap okuyarak zamanını değerlendirmek istediğini belirtir. Naci’nin bu kadar meşguliyet ve yorgunluk esnasında bile çantasında kitap taşınması ve kitap okuması dikkate değer bir özelliktir:

“Benim bir çantam vardı ki içinde bulunan şeylerin en mühimleri mum ile kibritti. Hâlimi bilmez miyim? Karanlıkta kalmak istemem. Bu çantada iki de ufak kitap bulunurdu. Bütün bütün mütalaasız vakit geçirmek istemezdim” (Muallim Naci, 1890, 207, 208).

5. 9. 4. Şehitlik Mertebesi

Şehitlik, İslamiyet’te Müslümanların ulaşmak istediği büyük ve şerefli bir mertebedir.

Ali Bey, kurban bayramının ilk günü sabahleyin namazdan dönüşünde kendisiyle eşi için hazır bulunan iki kurbandan birini keser. Diğerini kesmeden vücudunda bir takatsızlık hissedince dinlenmek üzere yatağına çekilir. Doktorlar getirilir. Sıtma teşhisi konur. Hastalığı sırasında eşini yanına çağırarak başı ucunda asılı bulunan büyük kamayı ister. Sol eliyle kının aşağı tarafından tutarak sağ eliyle kamayı güçlük çekerek sıyırır. Kamayı havaya doğru kaldırarak biraz hareket ettirdikten sonra “- Ben şehit olmak isterdim!” der. Sıtma yüzünden öleceğini hisseden Ali Bey, böyle bir ölümü kendine yakıştıramaz. Yüce bir değer olan şehitliği arzu eder.

5. 10. Yardımseverlik Kök Değeri

Türkçe sözlükte yardımsever, hayırseverin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Hayırsever ise yoksullara, düşkünlere, yardıma muhtaç olanlara iyilik ve yardım etmesini seven, iyiliksever (TDK, 2011, 1071) şeklinde tarif edilmektedir. Yardımseverlik en yalın anlamıyla, ihtiyacı olana, hiçbir karşılık ya da kişisel fayda gözetmeksizin gönüllü olarak maddi ya da manevi destekte bulunma durumudur. Menfaat gözetmeden başkası için bir şey yapmak; sahip olduğu güç ve imkânları başkalarının iyiliği için kullanmak; bir kimsenin sıkıntısını gidermek, o kişiye karşılaştığı güçlüklerde yardımcı olmak, yüküne omuz vermek, yükümlülüklerini paylaşmak; güç duruma düşenin güçlüğünü istekle, içten, göğsünde hiçbir sıkıntı hissetmeksizin gidermektir. Yardımseverlik iyi değerlerin ve sahip olunan imkânların paylaştıkça çoğalacağına inanan erdemli insanların ortaya koyabileceği bir davranış biçimidir (Karatekin, 2012, 14). Yardımseverliği insanlara ve çevreye sadece maddi anlamda yapılan olumlu işler değil hem maddi hem manevi anlamda yapılan iyi işler olarak değerlendirebiliriz.

“Ömer’in Çocukluğu”da yardımseverlik değerinin sıklıkla işlendiği görülmektedir. Ömer bir gün eve giderken تنها bir sokakta kuyruğu kesik bir köpeğin saldırısına uğrar. Ağlayıp haykırarak kendini kurtarmaya çalışır. Ömer’in feryadını duyan adamın biri evinini penceresinden köpeğe “oşt” diye bağırır. Ömer, hayvanın bir an şaşkınlığından yararlanarak koşmaya başlar. Köpek, Ömer’in arkasından yetişir ve omuzlarına doğru sıçrar. Adam bir kere daha “oşt” diye bağırır. Hayvanın pençeleri Ömer’in sırtından iner. Korkusundan dönüp arkasına bakmayan Ömer ağlayarak oradan uzaklaşır. Muallim Naci yıllar sonra bu olayı hatırlayınca aşağı inmeyip, kayıtsız bir şekilde sadece pencereden köpeğe bağırarak adamı ağır bir dille eleştirir. Böyle gafil davranmayı herkese daima iyilik eden insanın hep kazançlı olacağını söyler:

“Be hey ağa! Gözünün önünde bir köpek âciz bir çocuğu paralamaya çalışıyor. O köpeğin kuduz olmak ihtimali de var. Çocuk ağlıyor, feryat ediyor, istimdat ediyor. Ortada zavallıyı kurtaracak kimse de yok. Sen pencereden “oşt” demekle iktifa ediyorsun. İnsan değil misin? Yüreğin köpek yüreği midir? O, senin nazarında belki köpek yavrusu kadar ehemmiyeti olmayan çocuğun, bir gün olup da seni muhakemeye çekeceğini düşünecek kadar da mı beynin yok? ... Ah! İnsan böyle gafil olmasa da daima herkese iyilik etse ne kadar kazanacak! (Muallim Naci, 1890, 132-134).

Ömer bir başka anısında ise bu kez kendini koruyan iyi yürekli bir adamı anlatır. Bir gün eve dönerken bir takım yük hayvanına rast gelen Ömer, duvar dibine sığınarak kendini korumaya çalışır. Bu sırada yanına gelen bir adam “Korkma oğlum!” diyerek vücudunu Ömer’e siper eder. Hayvanlar geçtikten sonra tebessüm ederek “Haydi şimdi git oğlum” der. Ömer bu adamın yaptığı iyiliğin daima gönlünde yaşadığını ifade eder.

Eserde sadaka vermekte özendirilir. Ramazan ayında Fatih meydanından babası, Ömer’e yirmilikler vererek fakirlere dağıttırır (Muallim Naci, 1890, 205).

Bir diğer sadaka verme anısında Ömer, muhallebi aldıkları muhallebicinin uzun süredir görünmediğini fark eder. Bir gün pencereden bakarken sokaktan geçen dilencinin alışveriş yaptıkları muhallebici olduğunu anlar. Hastalanınca çalışmayan muhallebici elindeki sermayeyi tükettince dilenmek zorunda kalmış. Annesinden aldığı parayı sadaka olarak muhallebiciye veren Ömer oldukça üzülür:

“Bir gün pencereden bakıyordum. Bir sâil geçiyordu. Dikkat ettim. Bizim muhallebici olduğunu tanıdım. Bir müteessir oldum ki tarif kabul etmez. Valideye söyledim.

- Sadaka ver oğlum!

Diye bana para verdi. İndim. Kapıyı açtım. Çağırdım. Parayı avucuna koydum. Dua etti. Zavallı!

Sonra bana galiba birader söyledi, Biçare bir hastalığa duçar olmuş. Zaten cüz’i olan sermayesini bitirmiş. Bu hâle gelmiş (Muallim Naci, 1890, 200).

SONUÇ

Tanzimat edebiyatının etkili simalarından Muallim Naci (1849-1893) şiir, tenkit, tiyatro, tarih, lügat, mektup, biyografi, ders kitapları, edebiyat tarihi, tercüme, hatırat gibi farklı türlerde eserler yazmıştır. Bu eserler içinde 1307/1890’de yayımladığı “Sünbüle” adlı kitabın üçüncü bölümünü oluşturan “Ömer’in Çocukluğu” ayrı bir değere sahiptir. Yazar bu bölümde ağırlıklı olarak sekiz yaşına kadar olan hayat hikâyesini samimi, sade ve akıcı bir dille okuyucularla paylaşır. Hatırat türünün ilk örneklerinden olan bu eserde dönemin aile yapısından yetişme tarzına; eğitim sisteminden mahalle mekteplerine; komşuluk ilişkilerinden dostluk anlayışına; çocuk terbiyesinden çocuk psikolojisine dair birçok konuya değinilmektedir. “Ömer’in Çocukluğu”nda bireysel, toplumsal ve kültürel değerler de geniş yer tutmaktadır.

Değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatinin yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlar şeklinde tarif edilmektedir. Değerler eğitimi ise çocukların ve gençlerin pozitif değerleri keşfedip geliştirmeleri ve kendi potansiyellerine göre ilerlemeleri için yürütülen eğitimsel faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Eserin, öğretim programlarında öğrencilere kazandırılması hedeflenen “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” gibi kök değerleri başarılı bir biçimde barındırdığı görülmektedir. Bu değerler aynı zamanda toplumsal hayatta insanların yaşamını doğrudan etkileyen, insanların birbiriyle olan ilişkilerini düzenleyen değerlerdir.

KAYNAKÇA

- Altan, Mustafa Zülküf (2011). Çoklu Zekâ Kuramı ve Değerler Eğitimi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, Cilt: 1. Sayı: 4, s. 53-57.
Can, Dilek Tüfekçi (2014). *Çocuk Edebiyatına Giriş*. Konya: Eğitim Yayınevi.
Demirel, Şener ve Diğerleri (2011). *Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı*. 2. Baskı. Ankara: Pegem A Yayınları.

- Ersoy, Ersan (2018). Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 11 (56), 356-366.
- Hayber, Abdülkadir- Özbay, Hüseyin (1997). *Muallim Nâci'nin Şiirleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal.- (2000). *Son Asır Türk Şairleri Cilt III*. (Haz. Hidayet Özcan). İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1998). "Hatırat Üzerine", *Edebiyatımızın İçinden*. İkinci Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karatekin, Neriman ve Diğerleri (2012). *Perese Değerler Eğitimi Öğretmen Kitabı, Yardımseverlik*. 3. Baskı. İstanbul: Edam.
- Kavcar, Cahit (1999). *Edebiyat ve Eğitim*. 3. Basım. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kızılcılık, Sezgin - Erjem, Yaşar (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- MEB (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*.
- MEB (2018). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*.
- Muallim Naci (1902). *Lûgât-ı Nâci*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Muallim Naci (1307/1890) "Ömer'in Çocukluğu", *Sünbüle*. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Oğuzkan, Ferhan A. (2006). *Çocuk Edebiyatı*. 6. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özdemir, Emin (1999). *Yazınsal Türler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Öztürk, Banu (2011). Tanzimat Yazarlarına Göre Hatırat Türü. *TÜBAR-XXIX, Bahar*, s. 303-317.
- Sever, Sedat (1998). Demokratik Kültür Bilinci Edinimi Sürecinde Dil ve Edebiyat Öğretimi. *Yaşadıkça Eğitim*, (56), s. 2-6.
- Sevük, İsmail Habib (1944). *Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi*. 6. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Yedinci Baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçman, Abdullah (1998). *Muallim Nâci*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ulusoy, Kadir- Arslan, Ali. (2014). Değerli Bir Kavram Olarak "Değer ve Değerler Eğitimi". *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, (Edt.: Refik Turan ve Kadir Ulusoy). Ankara: Pegem A.
- Varol, Nurgün (2011). Değer Kavramı. *Değerler Eğitimi Sempozyumu Bildiri Özetleri*, Eskişehir: Pegem A
- Yaman, Ertuğrul (2012). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.